

Praktische opdracht

KAMPER EMAILLEFABRIEKEN

V5E – mr. Bruins

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Theoretisch kader	3
<i>Onderzoeksvraag</i>	3
<i>Deelvragen</i>	4
<i>Wat is de geschiedenis van de Kamper emaillefabrieken tussen 1851 en 1951?</i>	4
<i>Welke economische positie had de stad Kampen in de periode tussen 1851 en 1951?</i>	7
<i>Hoe heeft de ontwikkeling van nieuwe technologieën en productiemethoden bijgedragen aan de groei van de Kamper emaillefabrieken?</i>	11
<i>Wat waren de sociale en economische gevolgen van de groei van de Kamper emaillefabrieken voor de stad Kampen en haar inwoners?</i>	13
Conclusie	15
Discussie	16
Bijlage	17
Bronnen:	19
<i>Stadsarchief Kampen:</i>	19
<i>Literatuurlijst:</i>	20

Inleiding

BK is één van de bekendste groothandels van onder andere pannen. Vele mensen gebruiken deze artikelen dagelijks in de keuken en zijn niet geheel onbelangrijk. Dit bedrijf was vroeger echter anders bekend, namelijk als de firma Berk. Dus wat is de geschiedenis van die

huishoudelijke artikelen en hoe is dit merk zo bekend geworden? Dat wordt in dit onderzoek onderzocht aan de hand van de hoofdvraag: Hoe kon de Kamper emaillefabrieken tussen 1851 en 1951 uitbloeien tot de grootste werkgever van Kampen?'

Deze vraag wordt beantwoord aan de hand van vier deelvragen. De eerste deelvraag: 'Wat is de geschiedenis van de Kamper emaillefabrieken tussen 1851 en 1951?', is voornamelijk als algemene voorkennis bedoelt wat handig kan zijn bij het lezen van de andere deelvragen. De twee deelvraag: 'Welke economische positie had de stad Kampen in de periode tussen 1851 en 1951?', is ook deels als voorkennis bedoelt om te begrijpen wat de economische status van Kampen in die tijd. Dit zou je kunnen koppelen of daarmee concluderen waarom het bedrijf zo hard heeft kunnen groeien in die tijd. De derde en vierde deelvraag: 'Hoe heeft de ontwikkeling van nieuwe technologieën en productiemethoden bijgedragen aan de groei van de Kamper emaillefabrieken?' en 'Wat waren de sociale en economische gevolgen van de groei van de Kamper emaillefabrieken voor de stad Kampen en haar inwoners?', gaat al meer richting waarom Berk zo heeft kunnen uitgroeien. Deze twee vragen gaan op de twee grootste oorzaken in van de sterke groei op sociaal en technisch gebied.

Dit onderzoek wordt voornamelijk onderzocht met de archiefstukken uit het Archief Kampen. Dit archief bestaat uit vele stukken uit de geschiedenis van Kampen, dus ook voor het antwoord op de hoofdvraag van dit hoofdstuk.

Voor bewoners van Brunnepe, waar Berk zich in de latere jaren zich vestigde, zou dit een interessant onderzoek kunnen zijn. Voor de geïnteresseerden voor de geschiedenis van hun woonplek zou het daarover veel inzicht geven. Niet alleen voor de inwoners van Brunnepe zou dit interessant zijn, maar ook geschiedenis liefhebbers in het algemeen. Het is een best groot stukje geschiedenis wat niet alleen inzicht geeft over de economie van Kampen, maar ook misschien die van Nederland.

Theoretisch kader

Onderzoeksvraag

Hoe kon de Kamper emaillefabrieken tussen 1851 en 1951 uitbloeien tot de grootste werkgever van Kampen?

Deelvragen

- Wat is de geschiedenis van de Kamper emaillefabrieken tussen 1851 en 1951?
- Welke economische positie had de stad Kampen in de periode tussen 1851 en 1951?
- Hoe heeft de ontwikkeling van nieuwe technologieën en productiemethoden bijgedragen aan de groei van de Kamper emaillefabrieken?
- Wat waren de sociale en economische gevolgen van de groei van de Kamper emaillefabrieken voor de stad Kampen en haar inwoners?

Wat is de geschiedenis van de Kamper emaillefabrieken tussen 1851 en 1951?

Hendrik Berk richtte in 1851 de firma Berk op en was tot na de tweede wereldoorlog één van de belangrijkste bedrijven in Kampen. Het bedrijf specialiseerde zich in het maken van huishoudelijke artikelen, met name van koper en ijzer. Berk is in 1885 pas zo bekend geworden door het uitbreiden met het emailleren van de huishoudelijke artikelen.

Wat is emaille?

Email is een makkelijk smeltbaar glas, dat in het algemeen is samengesteld uit een mengsel van boraten en silicaten. Het dient:

- Om de duurzaamheid van het staal te vergroten
- Om het staal tegen bepaalde invloeden zoals roest, zuren e.d. te beschermen
- Om het hygiënisch koken te bevorderen
- Om het uiterlijk van het voorwerp te verfraaien

Emaille was niet een uitvinding van die tijd, het wordt al eeuwenlang gebruikt en tot op de dag van vandaag nog steeds. Er zijn nog goud-emails bewaard in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden, die waarschijnlijk uit de Cretensische Paleistijd (1600-1300 v.Chr.) (Berk, 1951). Dat is echter niet wat ze bij Berk gebruikten, daar werd gebruik gemaakt van het emaileren van plaatijzer. Dat is begonnen in de jaren 1854-1858 in Oostenrijk.

Geëmailleerde huishoudelijke artikelen bestaan uit een kern van staalplaat, daarover wordt een email-laag aangebracht. Deze kern van staalplaat moet tegen veel kunnen en lang meegaan, de emaille-laag, zoals ook hierboven beschreven, zorgt voor bescherming van de staalplaat.

Hendrik Berk

De 29-jarige Hendrik Berk richtte in 1851 Berk op. De inspiratie voor deze firma kwam niet zomaar ergens vandaan. In 1843 was hij in dienst van de koper- en ijzerslager Van Grafhorst. In de tijd dat hij hier werkte stelde hij een handleiding samen van veel verschillende technieken en bijzonderheden betreffende zijn beroep. Hiermee hoopte hij toch ooit in de toekomst een degelijk vakman te worden binnen het vak. Echter hielden deze werkzaamheden gauw op wegens de mindere zaken en Van Grafhorst hem uiteindelijk niet meer kon betalen.

In het begin woonde hij in de Boven Nieuwstraat tegenover zijn huurbaas Jacob Gilles. Meneer Gilles had een dochter die Hendrik eens per week uit het huis zag lopen. Hij werd op slag verliefd en deze zekere Catherina motiveerde hem om hard door te werken. Want dat trouwen kwam er volgens Jacob niet zomaar van, hij gaf zijn dochter niet zomaar weg. Hendrik moest eerst in staat zijn om een stuk brood te verdienen. Door de groei van Berk lukte dit ook en trouwden Hendrik Berk en Catherina Gilles op 2 juni 1853. Vanaf toen was Catherina ook deel van het bedrijf en hielp ze de klanten in de winkel. Uiteindelijk hebben ze samen maar liefst elf kinderen gekregen.

Verloop door de jaren heen

Hendrik Berk had altijd al de droom om een eigen bedrijf op te richten, maar hier had hij echter nog niet genoeg geld voor. Uiteindelijk kreeg hij van de heer Kalff een klein krediet waarmee hij toch in staat was zijn plannen om een eigen zaak te stichten waar te maken. Van

de kleermaker Jacob Gilles huurde hij in de Boven-Nieuwstraat (Fehrmann, 1951). Het achterstuk werd als werkplaats ingericht en het voorstuk werd een winkel. In dat voorste stuk werden de door Hendrik gemaakte artikelen, bijgestaan door zijn broer Gijsbert. Het begon met huishoudelijke artikelen van ijzer en koper, toen emaille en aluminium nog onbekende zaken waren. In het begin hebben de twee broers de fabriek praktisch alleen gedreven. Het is niet precies na te gaan op welke datum Hendrik zijn koper- en bliklagerij begonnen is, maar zeker is dat de zaak al bestond in het jaar 1851.

In 1866 bestond het personeel uit 8 arbeiders, waarin de twee broers al waren meegerekend. Zelfs kinderen waren daar al aan het werk, zo ook de oudste zoon van Hendrik, Johannes. Het is bekend dat Johannes al vroeg in de zaak werkzaam was. In die periode liep Hendrik ook rond met grootste plannen om zijn onderneming in zijn geheel te moderniseren. Berk's specialiteit leed zwaar onder de concurrentie van goedkopere artikelen. Daar moest verandering in komen en besloot om eens met de heer Kalff te praten over een krediet. Dat zou hem iets meer ruimte geven om nieuwe werktuigen aan te schaffen. Dat was niet het enige probleem, het pand werd te klein voor Hendrik en zijn vrouw en er was daar dus zeker geen ruimte voor nieuwe werktuigen. Daarvoor hoefde Berk niet ver te zoeken nadat zijn schoonmoeder te kwam overlijden en zijn schoonvader besloot in te trekken bij zijn zoon Lodewijk. Op 11 mei 1868 verkocht Jacob Gilles het overgebleven pand aan zijn schoonzoon Hendrik Berk.

Direct na de aankoop van dit pand werden er in de tuin al een aantal werkplaatsen geplaatst, waaronder een smederij, de vertinnerij en een gloeioven. De voorkamer werd als winkel ingericht en het gezin trok in op de bovenverdieping. Al was er wel een probleem, de machines waren enorme gevaartes. Er waren dan wel stoommachines in Kampen, maar dat voor hem veel te duur. Uiteindelijk was het wel goed gekomen, met een oplossing die lag in Zwolle. Maar toen de werktuigen afbetaald moesten worden viel de kostenberekening zwaar tegen en raakte Hendrik in financiële moeilijkheden. Er was heel kort licht aan het einde van de tunnel door een oplossing, een regeringsorder om 10.000 veldflessen te maken voor het leger. Hierbij bleek ook van alles mis te zijn gegaan, dus de financiële positie ging nog harder achteruit. Met veel tegenzin kwam Hendrik weer aan bij de heer Kalff. Die liet hem ondanks deze situatie niet in de steek en samen kwamen ze deze moeilijke tijd wel door.

Deze uitbreidingen liepen gestaagd, maar met Hendrik en Catherina ging het steeds slechter en overlijden uiteindelijk ook. In 1876 na het overlijden neemt de oudste zoon Johannes (Jan) Berk de firma over (Fehrmann, 1951). Ondanks deze overname gaat de groei nog steeds gestaagd door. Echter had Johannes iets andere ideeën en besloot het nog meer uit te breiden door de huishoudelijke artikelen ook te gaan emailleren. Door dit experimenteren met dit emaille was hij één van de eersten met deze nieuwe techniek. Deze uitbreiding betekende natuurlijk ook een uitbreiding van de fabrieksgrond. Daarom verplaatste Berk in 1884 voor de derde werkplaats naar Brunnepe, gelegen dicht bij de haven. Dit maakte meer mogelijk voor de groei binnen de handel, maar ook voor de fabrieksgrond en dus de productiegrootte.

In 1888 kreeg Berk een geheel nieuwe wat leidde tot de verandering van de naam. Het ging van 'gewoon' Berk naar H. Berk & Zoon. Vanaf hier ging de groei van het bedrijf (tijdelijk)

ineens heel hard. In 1909 was het bedrijf weer te klein en besloten ze ook een terrein langs de Noordweg bouw klaar te maken. Vanaf toen werd er ook meer sociaal gekeken en waren er al zo'n 125 arbeidersgebouwen en groeide het aantal personeelsleden al gauw naar 700. In 1930 werd er zelfs een aparte afdeling voor de vervaardiging van aluminium producten gecreëerd. Echter kwam er in 1932 in bijna heel Nederland een economische crisis en dat had ook op het welvarende Berk invloed. Zo'n 100 mensen binnen het bedrijf werden ontslagen. Dit had niet echt heel veel impact op Berk zelf, want die herpakte zichzelf weer snel en zat al weer snel op 700 personeelsleden. In 1951 bestond het bedrijf 100 jaar en dit werd beloont door weer een andere naam, namelijk 'N.V. Koninklijke Emaillefabrieken v.h. H. Berk & Zn. Kampen'. Het logo van BK kreeg daarnaast ook een kroontje, door deze koninklijke eretitel.

Welke economische positie had de stad Kampen in de periode tussen 1851 en 1951?

Om te onderzoeken hoe de emaillefabriek in Kamper heeft kunnen uitbloeien tot een van de grootste werkgevers van Kampen is het nodig om de positie van Kampen in de economie tussen 1851 en 1951 te onderzoeken. De economische positie van Kampen heeft namelijk een grote invloed op de mate van ontwikkeling van de emaillefabriek in Kampen. Dit wordt uitgewerkt onder deze deelvraag.

Omstreeks 1800 was kampen een vervallen stad met hoogstens een zevenduizend inwoners. Met haar hoge muren en forens was het een stadsbeeld nog schilderachtig, maar totaal verarmd was haar bevolking. Een deel vond een bestaan in de landbouw en veeteelt en was er misschien nog niet het slechtste aan toe: een ander deel werkte in een langzaam, maar zeker te ondergaande textielnijverheid: de rest vond een bestaan in allerlei soorten ambachten, in de visserij en de kleinhandel. (Lehmann, C.N, 1951).

In de overgangsjaren van 1850-1870 vond in Nederland de overgang van het vroeg- naar het modern-kapitalistische stelsel laat plaats. Het aantal fabrieken nam toe en oude vormen, zoals handwerk en huisindustrie raken op de achtergrond. Nieuwe takken van nijverheid komen op, bestaande worden gemoderniseerd. Ook begint de stoommachine een steeds grotere rol te spelen. Van de drie IJsselsteden had Kampen de ongunstigste ligging. Toch ontstond hier in deze jaren een tak van nijverheid, die bijna een eeuw lang het sociaaleconomisch klimaat van deze stad zou bepalen. In 1826 had de Duitser Johann Wilke Lehmkuhl, uit Bremen afkomstig, in Kampen een kleine sigarenfabriek gesticht. Het bedrijfje ontwikkelde zich voorspoedig en had in 1843 reeds 82 personen in dienst, waaronder 21 kinderen. In de overgangsjaren 1850-1870 groeide de Kamper sigarenindustrie, als kool; dankzij de sigarenindustrie was Kampen omstreeks 1870 een stad die een goede toekomst tegemoet scheen te gaan. Daarbij komt dat de lage belastingen talrijke renteniers lokten. Al bleef zij toonaangevend, na 1900 bleek de sigarenindustrie toch duidelijk over haar hoogtepunt heen en te zijn. Slechts een belangrijke tak van nijverheid was na haar opgekomen, de emaille-industrie die in 1913 aan 700 mensen werk verschaftte. Ook de opkomst van deze industrie doorbrak niet de beslotenheid van de Kamper gemeenschap. Haar leiders, zelf uit het Kamper ambacht voortgekomen, betrokken hun werknemers hoofdzakelijk uit de stad zelf. (Fehrmann, z.d.)

Er kan gezegd worden dat Kampen bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog geen bloeiende stad genoemd kon worden. De stad bezat slechts twee grote industrieën, waarvan een reeds over haar hoogtepunt heen was. Haar ligging en geestelijk klimaat hadden maar een beperkte aantrekkingskracht; de tijd waarin de stad door haar lage belastingen, renteniers aanlokte, was definitief voorbij. Deze minder goede gang van zaken weerspiegelde zich in de bevolkingsgroei: in de jaren 1880-1920 nam het inwonertal van Kampen slechts met ongeveer 3000 inwoner toe, hoofdzakelijk aan een hoog geboortecijfer te danken. (Fehrmann, z.d.)

Tijdens het Interbellum werd het economisch leven eerst door een grote wereldbrand ernstig ontwricht en daarna door een economische crisis van ongekende omvang. Desondanks is in dit tijdperk de Nederlandse industrie toch nog aanzienlijk gegroeid en bijna revolutionair georganiseerd. Naast de steenkool, werden nu ook krachtbronnen als olie en elektriciteit belangrijk en er ontstonden nieuwe takken van nijverheid. Voor Kampen zijn, net als voor

veel andere steden, de jaren tussen 1914 en 1940 niet gunstig geweest. De sterke economische groei in de sigarenindustrie was nu geheel voorbij en belangrijke nieuwe industrieën kwamen er niet bij. Onmiddellijk na het beëindigen van de Eerste Wereldoorlog ontstond er aanvankelijk een hausse (economisch hoogtepunt) en verdienden de boeren goed geld. De direct daaropvolgende economische inzinking, o.a. een gevolg van de slechte toestanden in het overwonnen Duitsland, bracht onze boerenstand in grote moeilijkheden. Vooral in gebieden waar niet met eigen volk werd gewerkt, ontstond onder de landarbeiders grote werkeloosheid. Met behulp van deze goedkope werkkrachten zijn toen in Overijssel belangrijke cultuurtechnische werken uitgevoerd. Door de wet op de tabaksbelasting verdween na 1920 de eigenlijke huisindustrie, daar men van nu af aan vergunning nodig had om in bepaalde ruimten het sigarenmakers bedrijf uit te oefenen. Echter begonnen tal van sigarenmakers in tijden van grote vraag, maar ook in perioden van tekorten, voor zichzelf te werken in panden die slechts aan het minimum van de door de wet gestelde normen voldeden. Zo ontstonden er in de toch al overvolle binnenstad veel dwergondernemingen, die zowel economisch als sociaal ongewenst waren. Kampen is in deze periode dan ook weinig gegroeid. In de crisisjaren 1930-1937 kreeg de Overijsselse boer het opnieuw zeer moeilijk en weer was de regering gedwongen verstrekkende maatregelen te nemen om hem voor de ondergang te behoeden. Vooral de kleine boer op het gemengde bedrijf had het toen zwaar te verduren en dit kwam in deze provincie hard aan, daar het kleinbedrijf hier juist de overhand had. Het probleem van "de kleine boer" zou blijvend blijken te zijn. Hoewel na 1937 wat betere tijden aanbraken, bleef de Overijsselse landbouw financieel in een zorgelijke toestand verkeren. Technisch daarentegen was veel bereikt; de zuivelproductie stond op een hoog peil en de provincie was een van de belangrijkste baconproducenten van ons land. (Fehrmann, z.d.)

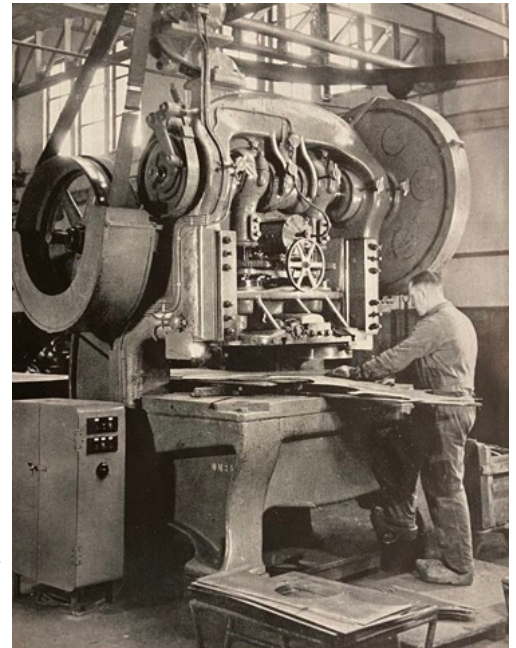
Na de tweede wereldoorlog beef het ook met de industrialisatie van Kampen, ondanks een toch wel op dit gebied actief gemeentebestuur, sukkelen. Wel was het arbeidsintensieve bedrijf van Schokbeton in 1948 een belangrijke aanwinst, maar daar stond tegenover, dat de werkgelegenheid in de sigarenindustrie steeds meer terugliep. Het aantal kleine bedrijven in deze bedrijfstak nam na 1945 snel af; door verregaande mechanisatie verminderde de vraag naar personeel. Hier tegenover waren slechts enkele lichtpunten aan te wijzen. De aanleg van de Noordoostpolder had ook Kampens achterland sterk vergroot en de stad was daardoor minder excentrisch komen te liggen. Reeds in 1948 werd door de Raad een uitbreidingsplan vastgesteld dat, hoewel later in sterk gewijzigde vorm, de stad in de nabije toekomst nieuwe woonwijken en een flink industrieterrein rijker zou maken. Noodzakelijk was dit alles zeker. In de overvolle binnenstad lagen nog de meeste fabrieken. De Kamper industrie steunde slechts op enkele pijlers: de sigarenindustrie, de emaillefabrieken van Berk en na 1948 het bedrijf van Schokbeton. Daarbij werd toen al duidelijk, dat de sigarenindustrie, qua werkgelegenheid, haar betekenis voor Kampen ging verliezen. Echter nam dit niet weg, dat tot 1959 de industriële groei zeer teleurstellend was. (Fehrmann, z.d.)

Al met al kende Kampen tussen 1850 en 1950 een wisselende economische positie. De opkomst van de Kamper sigarenindustrie tussen 1850-1870 bracht samen met de opkomst van talrijke renteniers en de opkomende emaille-industrie voorspoed. In 1900 was de sigarenindustrie echter over haar hoogtepunt heen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog ging de economische positie van de stad achteruit, door o.a. de geringe aantrekkingskracht van de stad. Daarbij werden de economische problemen tijdens het interbellum erger, onder andere door de economische crisis. Ook was de sterke groei in de sigarenindustrie voorbij en nieuwe industrieën kwamen niet op gang. Na de Tweede Wereldoorlog bleef de industrialisatie traag, ondanks enkele nieuwe bedrijven. Wel begon Kampen met uitbreidingsplannen voor nieuwe woonwijken en industrieterreinen, maar tot 1959 bleef de industriële groei gering.

Hoe heeft de ontwikkeling van nieuwe technologieën en productiemethoden bijgedragen aan de groei van de Kamper emaillefabrieken?

De Eerste Industriële Revolutie (eind achttiende eeuw) staat vooral bekend voor de opkomst van de stoommachines en het gebruik van ijzer. Deze technologische ontwikkeling maakte het mogelijk om productie te mechaniseren, perfect voor een fabriek dus. Dat ondervond dus ook Hendrik Berk. Alle huishoudelijke artikelen waren gemaakt van dus ijzer of koper.

Het gebruik van de stoommachine kwam echter wat later. Het begin van de Eerste Industriële Revolutie telt vanaf het moment dat het in Engeland, in Nederland kwam de revolutie iets later. Daarnaast zoals al eerder genoemd had Hendrik in het begin het niet breed met geld. In het begin werd alles gewoon met de hand gedaan of met een schroefpers, zoals hiernaast in figuur 1 te zien is. Maar uiteindelijk kwam vanaf 1881 in de fabriek van Berk toch een stoommachine te staan. In de loop van de tijd werd deze steeds weer vervangen door een stoommachine met meer pk. De eerste stoommachine had maar een kracht van 5 of 6 pk werd in 1884 vervangen door een stoommachine van zo'n 10 of 12 pk. Uiteindelijk werd de stoommachine in 1911 door eentje met 100 pk. (Ottens, 2021)

Figuur 1 machine door de hand bestuurd

1865 -> schroefpers met de hand

1881 -> aanschaf eerste stoommachine (5 of 6 pk)

1884 -> stoommachine van 10 of 12 pk

1911 -> stoommachine 100 pk

Vanaf het begin was Hendrik al volop bezig met het moderniseren van de fabriek. Dat begon zoals al eerder gelezen bij de opkomende concurrentie. Door dat ging hij meer (nieuwe) machines aanschaffen om er toch nog bovenuit te steken. Dat paste alleen niet meer in de oude werkplaats, dus moest er uitgebreid worden. Dit was de eerste grote stap in de progressie van de vele volgende uitbreidingen.

Na de dood van Hendrik Berk nam zijn zoon Johannes Berk het over. Hij besloot om de onderneming voor het grootste deel te gaan richten op het emailleren van de gemaakte huishoudelijke artikelen. Deze verandering vroeg dus om een uitbreiding van meer machines en het belangrijkste, ook de machines voor het emailleren. Uiteindelijk heeft dit geleid naar ook een locatie uitbreiding van de Boven Nieuwstraat naar Brunnepe. Deze grond lag pal naast de IJssel, dus het vervoer van artikelen werd steeds makkelijker. De verhuizing naar Brunnepe gaf veel meer mogelijkheden. Vanaf dit punt heeft Berk nu op drie verschillende locaties met werkplaatsen en fabrieken en begon het bedrijf met grote stappen te groeien.

Door die enorme stappen binnen de productiemethoden en de uitbreiding van de fabrieksgrond.

Door die enorme stappen binnen de uitbreidingen van de productiemethoden en uitbreidingen. Berk was binnen Kampen één van de grootste werkgelegenheden en trok uiteindelijk tot zo'n 900 werknemers. Deze sterke groei werknemers was dus het gevolg van de uitbreidingen en het ontstaan van steeds meer tekort aan mensen en de eerder genoemde voorzieningen van Berk. Sinds de 20e eeuw zijn er verschillende uitbreidingen vastgelegd en bewaard gebleven, zie bijlagen. De plattegrond laten o.a. de uitbreidingen zien van de schilders werkplaatsen, emailleerderijen en de gebouwen zelf. Helaas zijn van de grotere uitbreidingen van de 19^e eeuw niet bewaard gebleven, die hadden het meeste invloed op de groei.

Samenvattend heeft alles met elke te maken en gaat eigenlijk in een soort 'loop' wat de hele tijd herhaald wordt. Door de concurrentie die Hendrik Berk voelde door de andere producten die goedkoper op de markt werden gebracht besloot hij uit te gaan breiden. Hiermee ging hij over tot nieuwe productiemethoden en dat leidde weer tot een uitbreiding met een nieuw pand. Na de dood van Hendrik besloot zijn zoon Johannes volledig over te gaan tot het emailleren van de huishoudelijke artikelen. Door deze beslissing moesten er andere technologieën werden toegepast en samen daarmee werd er ook een stoommachine aangeschaft. Die stoommachine werd door de steeds verbeterende technologieën vervangen door steeds verbeterde stoommachines, uiteindelijk van 5 of 6 pk tot 100 pk. Doordat deze technologieën steeds verbeterden en alles uitgebreider werd, steeg ook het aantal personeelsleden. Het bedrijf begon steeds meer en meer uit te breiden. Uiteindelijk ook naar Brunnepe, wat meer mogelijkheden tot groei gaf.

Wat waren de sociale en economische gevolgen van de groei van de Kamper emaillefabrieken voor de stad Kampen en haar inwoners?

Om te onderzoeken hoe de emaillefabriek in Kampen heeft kunnen uitbloeien tot een van de grootste werkgevers van Kampen is het nodig om te weten wat voor invloed de fabriek op haar omgeving had. Door te kijken naar de sociale en economische gevolgen voor Kampen van de groei van de fabriek wordt deze invloed in kaart gebracht. Dit wordt uitgewerkt onder deze deelvraag.

De firma Berk heeft allereerst op sociaal vlak veel betekend voor Kampen. In de loop van de jaren is de firma uitgegroeid tot een heuse gemeenschap. De fabrieken, waarvan de oorsprong tussen 1845 en 1851 lag in de Boven-Nieuwstraat 91, was rond 1885 uitgeweken naar Brunnepe, op betrekkelijk geringe afstand van de vroegere Hagenpoort. Het daar aangekochte, grote terrein langs de IJssel bood ruim voldoende mogelijkheden tot groei. Uitbreiding en modernisering van de productiecapaciteit verliep hand in hand met toename van het aantal medewerkers. In 1909, kort voor de start van de bouw van de Berkhuizen, werkten er bij Berk zo'n driehonderd mannen en vrouwen, jongens en meisjes; in 1913, kort na de oplevering van de tweede en laatste helft, was dat aantal verdubbeld (Ottens & Joustra, 2021). Op zijn hoogtepunt bedroeg het fabriekspersoneel van de emaillefabrieken, inclusief 'aanhang' 1400 man, wat vijf procent van de Kamper bevolking was (Westerink & Lex Horn, z.d.). Berk was de grootste werkgever van Kampen geworden, en zou dat nog decennialang blijven. Johannes Berk was niet de enige in Kampen die zich betrokken voelde bij arbeiders en hun welzijn en daarom overging tot het laten bouwen van fatsoenlijke huizen. Anderen waren hem op kleinere schaal voorgegaan. Maar de werkelijke stimulans tot sociale woningbouw in Brunnepe kwam voort uit de werking van de nieuwe Woningwet uit 1901 en de oprichting - mede door Berk - van de Woningbouwvereniging Eenvoud in 1906 (Ottens & Joustra, 2021). In de jaren 1905 tot 1906 bouwde het bestuur van Kamper Nuts Spaarbank betere huizen op een daarvoor opgehoogde gedeelte van de voormalige houtwerf. Voldoende was dit echter nog niet. Daarom liet de directie van de Kamper Emaillefabrieken in 1909 een flink terrein ten zuiden van de Noordweg, de zogenaamde "Brunneper polder", met zand opspuiten en bouwrijp maken. 125 woningen verrezen hier en werden tegen zeer redelijke prijzen aan de leden van het personeel verhuurd (Fehrmann, z.d.). Berks initiatief tot de bouw van maar liefst 125 huizen maakte hem naast Kampens grootste werkgever ook de grootste particuliere woningeigenaar van de stad. (Ottens & Joustra, 2021) Na Berks initiatief nam De Eenvoud de woningbouw te Brunnepe krachtig ter hand. Reeds het volgende jaar liet deze vereniging 54 woningen bouwen (Fehrmann, z.d.).

Naast woningbouw liet Berk zijn verbondenheid met zijn werknemers blijken door middel van andere initiatieven. Zo werd de Vereniging van Personeelsleden der N.V. Kon. Kamper Metaalwaren fabriek v.h. H. Berk & Zon opgericht op 1 november 1945. Binnen deze

vereniging werden tal van activiteiten georganiseerd voor niet alleen werknemers, maar óók hun gezinnen. Ook waren er andere voorzieningen waar werknemers en hun gezinnen van konden profiteren, zoals een bedrijfsschool en een ziekenfonds. Zelfs was er een muziekbond met werknemers van de firma Berk, zoals hiernaast te zien. (P.V.B.K., 1965)

Ook heeft de emailleindustrie veel voor de economie van Kampen betekend. De firma Berk was tussen 1850 en 1950 één van de welvarendste bedrijven in de stad Kampen. De firma was zo welvarend, dat o.a. door de enorme vraag van de huisvrouwen, in binnen- zowel als in buitenland, naar B.K. Emaille en Berkelite Aluminium, de productie steeds verhoogd moest worden. Dit kon niet anders dan door uitbreiding van verschillende afdelingen (Wat is emaille? z.d.). Zo ontstonden er, zoals eerder te lezen, zelfs meerdere fabrieken. De firma Berk bood zoals hierboven beschreven werkgelegenheid aan een groot aantal inwoners in Kampen en omliggende gebieden. Veel gezinnen in Kampen verdienden hun brood door het werk in de fabrieken en dat maakte hun afhankelijk. De aanwezigheid van de emaillefabrieken zorgde voor economische groei in Kampen. Er ontstonden andere bedrijven en diensten rondom de fabriek, zoals transportbedrijven, leveranciers van grondstoffen en winkels die producten verkochten aan werknemers. Daarbij komt dat de werknemers hun loon voornamelijk besteedden in de stad, wat de detailhandel en dienstensector bevorderde. Verder bracht firma Berk innovatie met zich mee. Zoals eerder te lezen introduceerde de fabrieken nieuwe productiemethoden en technologieën die mogelijk nieuwe vaardigheden en kennis van de werknemers vereisten. Tijdens perioden van economische neergang, zoals tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog of de economische crisis kon de firma economisch ook te maken krijgen met moeilijke tijden. Dit had directe gevolgen voor de werknemers en de stad, door bijvoorbeeld tijdelijke werkloosheid of verminderde productie (Fehrmann, z.d.).

Concluderend, In de periode tussen 1850 en 1950 heeft de firma Berk een indrukwekkende stempel gedrukt op zowel sociaal als economisch vlak in Kampen. De emaillefabriek groeide uit tot een bloeiende gemeenschap. Met het fabriekspersoneel, inclusief gezinsleden, goed voor vijf procent van de Kamper bevolking, was firma Berk de grootste werkgever van de stad geworden. Johannes Berk stond niet alleen in zijn zorg voor zijn arbeiders en hun welzijn. De firma nam het voortouw in sociale woningbouw, wat resulteerde in de bouw van 125 huizen voor haar werknemers. Hierdoor werd Berk niet alleen de grootste werkgever, maar ook de grootste particuliere woningeigenaar van Kampen. Daarnaast werd er een personeelsvereniging opgericht en kwamen er voorzieningen voor werknemers en hun gezinnen, zoals een bedrijfsschool en een ziekenfonds. Ook economisch gezien was Berk een motor voor Kampen. De enorme vraag zorgde voor voortdurende productie-uitbreiding, wat leidde tot meerdere fabrieken. Deze groei betekende werkgelegenheid voor veel inwoners, stimuleerde de lokale economie met nieuwe bedrijven en diensten en zorgde ervoor dat het verdiende loon terugvloede naar de stad.

Conclusie

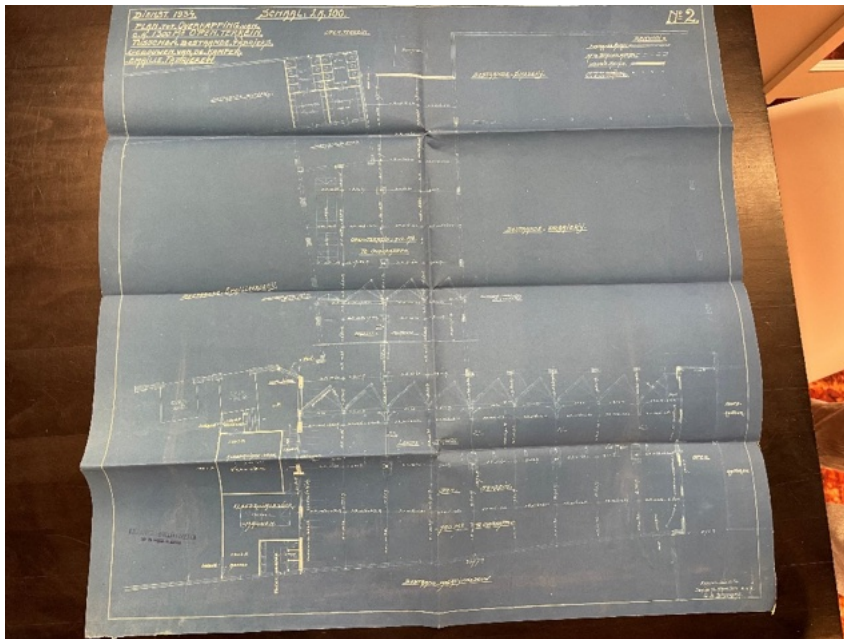
De hoofdvraag ‘Hoe kon de Kamper emaillefabrieken tussen 1851 en 1951 uitbloeien tot de grootste werkgever van Kampen?’ is te beantwoorden door middel van verschillende factoren. Uit de deelvraag ‘Welke economische positie had de stad Kampen in de periode tussen 1851 en 1951?’ is te concluderen dat de firma Berk in de betreffende periode in Kampen weinig industrieën had om mee te concurreren. Na de ondergang van de grote sigarenindustrie in Kampen bleven de firma Berk en het bedrijf van Schokbeton als twee grootste werkgevers over. Ook bleven de emaillefabrieken in tijden van wereldoorlogen en een economische crisis overeind staan. Ten opzichte van de economische positie van Kampen deed de firma het dus relatief goed. Aan de hand van de deelvraag ‘Hoe heeft de ontwikkeling van nieuwe technologieën en productiemethoden bijgedragen aan de groei van de Kamper emaillefabrieken?’ is te concluderen dat mede door de concurrentie die Hendrik Berk voelde door de andere producten die goedkoper op de markt werden gebracht, de firma Berk is gaan uitbreiden. Door het volledig overgaan op emailleren werden er steeds nieuwe productiemethoden toegevoegd, wat weer leidde tot een uitbreiding met een nieuw pand. Dit leidde vervolgens weer tot meer werknemers. Uiteindelijk ontstonden er meerdere emaillefabrieken met op zijn hoogtepunt 700 werknemers. Zo werden de Kamper emaillefabrieken door nieuwe productiefactoren en technologieën steeds welvarender. Als laatste zijn uit de deelvraag ‘Wat waren de sociale en economische gevolgen van de groei van de Kamper emaillefabrieken voor de stad Kampen en haar inwoners?’ verschillende economische en sociale factoren te halen, die hebben bijgedragen aan het ontwikkelen van de Kamper emaillefabrieken tot de grootste werkgever in Kampen. De emaillefabrieken groeiden namelijk uit tot een bloeiende gemeenschap. Het fabriekspersoneel, inclusief gezinsleden, was goed voor vijf procent van de Kamper bevolking. De firma nam het voortouw in sociale woningbouw, wat resulteerde in de bouw van 125 huizen voor haar werknemers. Hierdoor werd Berk niet alleen de grootste werkgever, maar ook de grootste particuliere woningeigenaar van Kampen. Daarnaast werd er een personeelsvereniging opgericht en kwamen er voorzieningen voor werknemers en hun gezinnen, zoals een bedrijfsschool en een ziekenfonds. Ook economisch gezien was Berk een motor voor Kampen. De enorme vraag zorgde voor voortdurende productie-uitbreiding, wat leidde tot meerdere fabrieken. Deze groei betekende werkgelegenheid voor veel inwoners, stimuleerde de lokale economie met nieuwe bedrijven en diensten en zorgde ervoor dat het verdiende loon terugvloeyde naar de stad. Door al deze factoren bij elkaar zijn de Kamper Emaillefabrieken uitgebloeid naar de grootste werkgever van Kampen.

Discussie

Tijdens het onderzoek heeft het zoeken naar bruikbare bronnen veel tijd gekost. Het juist en efficiënt noteren ervan is ook als lastig ervaren. Toen er eenmaal genoeg bronnen verzameld waren, werd er ook tegen bepaalde punten aangelopen. Als eerst het zoeken naar nuttige informatie uit de bronnen. Ook dit koste veel tijd, mede omdat de inhoud van de bronnen niet efficiënt genoteerd was. Dit zou dan ook een verbeterpunt zijn. Een bijkomend verbeterpunt is het tijdmanagement. Er is vrij laat begonnen met het uiteindelijke schrijfproces, waardoor dit wellicht ten koste is gegaan van de nauwkeurigheid ervan. Wel is het onderzoek betrouwbaar, omdat er gewerkt is met erkende archiefstukken uit het Stadsarchief van Kampen. In een eventueel vervolgonderzoek zou er dieper ingegaan kunnen worden op de economie in Kampen tussen 1850 en 1950. Er is namelijk ondervonden dat daar veel informatie over te vinden is.

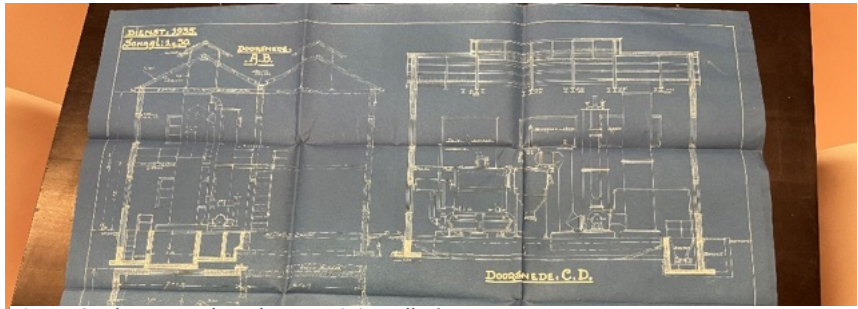
Bijlage

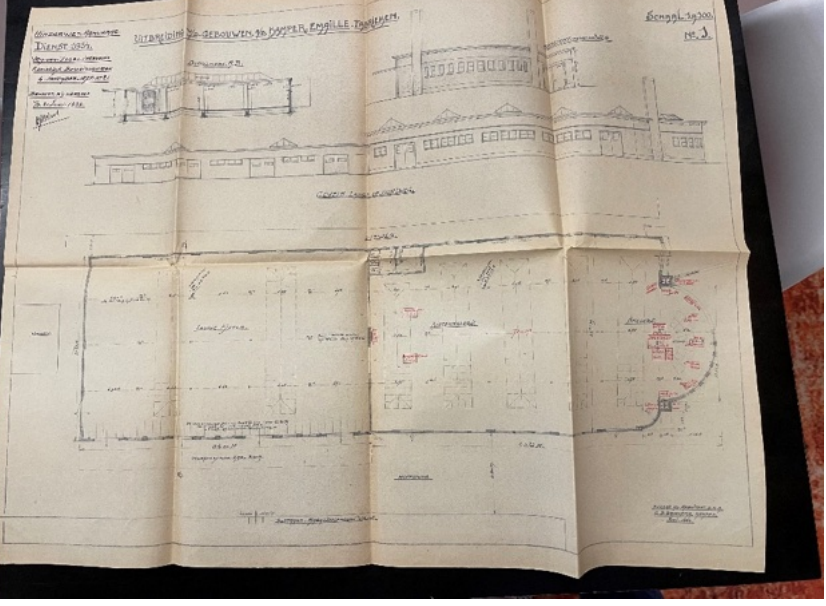
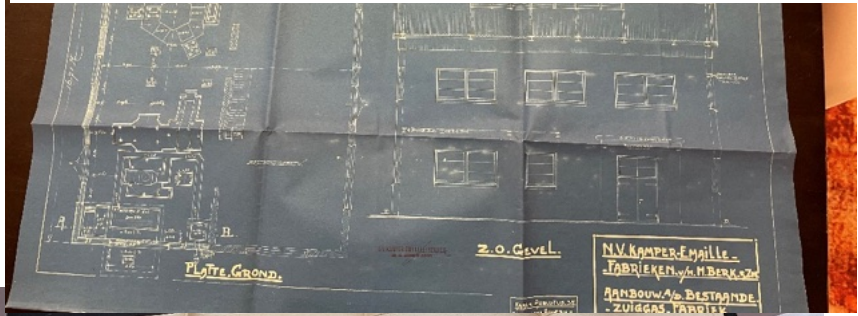
00003 Secretarie Archief
Kampen, inf. SAK-556

Figuur 1 plattegrond uitbreiding emailleerderij en schilderwerkplaatsen

0003 Secretarie Archief Kampen, inf. SAK-561

Figuur 2 plattegrond aanbouw zuiginstallatie

0003 Secretarie Archief
Kampen, inf. SAK-578

Figuur 3 plattegrond uitbreiding gebouwen

Bronnen:

Stadsarchief Kampen:

Bibliotheek:

Inf. C02970- opkomst en ondergang van de Kamper emaillefabrieken, 2005

Inf. C03331- Fehrmann, C.N.; Honderd jaren Berk in Kampen, 1951

Inf. B06326- Wat is emaille?

Inf. B04892- Kampen Roept

B00003, inf. SAK-556, SAK-561, SAK-2742, SAK-578 – Gemeente Kampen, 1973

Inf. B04900- P.V.B.K. nieuws, 1965

Beeldbank:

Inf. F009608- foto band Berk

Literatuurlijst:

- *Berk kampen.* (1844). Canon van Nederland. Geraadpleegd op 20 april 2024, van <https://www.canonvannederland.nl/nl/overijssel/salland/kampen/berk->
- De Kampenaren van: pannenfabriek Berk (deel 1). (2020, 13 november). *Al Het Nieuws Uit Kampen, IJsselmuiden e.o.* Geraadpleegd op 16 april 2024, van <https://www.brugnieuws.nl/nieuws/algemeen/225551/de-kampenaren-van-pannenfabriek-berk-deel-1->
- De Kampenaren van. . . pannenfabriek Berk / deel II. (2020, 7 december). *Al Het Nieuws Uit Kampen, IJsselmuiden e.o.* Geraadpleegd op 19 april 2024, van <https://www.brugnieuws.nl/nieuws/algemeen/226967/de-kampenaren-van-pannenfabriek-berk-deel-ii>
- Fehrmann, C. N. (z.d.). *Enige aspecten van de sociaal-economische ontwikkeling der steden Zwolle, Deventer en Kampen met het Sallandse achterland in de jaren 1795-1940* – In Kamper Almanak (pp. 175-202). Geraadpleegd op 13 April 2024, van https://www.kamperalmanak.nl/downloads/almanak1972/kamper_almanak_1972_08_sociaal_economische_ontwikkeling.pdf
- Ottens, O., & Joustra, F. (2021). *Berk en de metamorfose van Brunnepe: archivistisch verbeeld.* In Kamper Almanak (pp. 81–84). Geraadpleegd op 15 april 2024, van https://www.kamperalmanak.nl/downloads/almanak2022/39_berk.pdf
- Westerink, G. & Lex Horn. (z.d.). *Klaagmuur in kampen.* – In Kamper almanak (pp. 169-177). Geraadpleegd op 15 April 2024 van, https://www.kamperalmanak.nl/downloads/almanak2004/KA2004_10_Westerink_Klaagmuur.pdf